

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА

ЧАЛАВАН ВІКТОР АРСОВИЧ

УДК 001.891:338.43:001 (447) «1916/2003»

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА М. І. НИЖНЬОГО З РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ
(50-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.)**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: кандидат економічних наук
Лютик Тетяна Василівна,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України,
старший науковий співробітник відділу науково-методичної роботи та наукового реферування

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Потапенко Ярослав Олександрович,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
професор кафедри історії та культури

кандидат історичних наук
Красніцька Ганна Миколаївна,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного
університету,
доцент кафедри філософії та економічної теорії

Захист відбудеться «26» «листопада» 2015 року о «12» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розіслано «26» «жовтня» 2015 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

О. А. Пашківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У другій половині ХХ ст. суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні процеси сформували аграрно-економічну наукову думку того часу, яка стала підґрунтям для сучасних досліджень в аграрній сфері. Ряд організаційно-економічних трансформацій у сільському господарстві України були спрямовані на підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств та матеріальної заінтересованості їх працівників, у переліку яких важливе місце належало запровадженню гарантованої оплати праці та принципів госпрозрахунку. Введенню такої оплати передували глибокі теоретичні та практичні наукові дослідження, проведені вітчизняними аграрними економістами. Серед них істотну роль відіграли праці вже тоді відомого вченого, завідувача відділу організації, нормування та оплати праці Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства, доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР Миколи Івановича Нижнього (1916–2003).

На початку 1990-х рр. було реформовано економічну систему й запроваджено нові принципи організації оплати праці. Зазнали змін розподільчі відносини в процесі розвитку нових форм господарювання щодо їх місця та ролі у системі господарського розрахунку сільськогосподарських підприємств. Нині актуальним є дослідження й обґрунтування процесів формування фонду заробітної плати, розподілу прибутку, його ролі та значення у доходах сільськогосподарських працівників. Набула актуальності розробка теоретико-методичних основ стимулювання сільськогосподарської праці з метою створення ефективного механізму господарювання й успішного виконання завдань соціально-економічного розвитку регіонів України.

Учений залишив вагому наукову спадщину в сучасній аграрній економічній науці, розвитку сільського господарства та сільських територій, яка визначає його достойне місце у вітчизняній історії науки і техніки. За 54 роки наукової діяльності (1950–2003 рр.) надбанням професора М. І. Нижнього стали фундаментальні та науково-прикладні розробки, зокрема ті, що заклали сучасні форми і системи оплати аграрної праці.

На результатах наукової діяльності вченого позначилась в основному радянська суспільно-політична епоха – півстоліття він беззмінно був дослідником і організатором галузі оплати сільськогосподарської праці, очолюючи відділ нормування, оплати праці й госпрозрахункових відносин Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства. В роки незалежності України професор М. І. Нижній здійснював консультативну діяльність з питань оплати сільськогосподарської праці. Дослідження вченого стали основою вдосконалення відносин держави і сільськогосподарських підприємств, що сприяло розвитку економічних взаємовідносин в аграрній сфері країни, обумовило необхідність історичного та соціально-економічного аналізу особливостей формування М. І. Нижнього як видатного вченого, системного дослідження і визначення місця його наукового надбання в історії вітчизняної аграрно-економічної

науки, а також ефективності застосування напрацювань на практиці.

Наукові розробки М. І. Нижнього та керованого ним відділу організації, нормування і оплати праці УНДІЕОСГ покладено в основу економічного закону розподілу за працею, стали основою численних нормативних актів директивних органів УРСР і союзних республік. Результати досліджень, проведених під керівництвом ученого, широко впроваджувалися багатьма сільськогосподарськими підприємствами і значною мірою вплинули на збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства в Україні. Тому дослідження діяльності М. І. Нижнього є актуальним для подальшого розвитку аграрно-економічної науки і практики та примноження фундаментальних і прикладних можливостей при використанні у сільському господарстві в ході розвитку соціальних, аграрних і виробничих відносин. Дослідження діяльності професора М. І. Нижнього доповнює маловідомі сторінки вітчизняної історії аграрно-економічної науки і техніки, адже наукові напрацювання вченого уможливили сільськогосподарським підприємствам застосовувати раціональні й ефективні форми та системи оплати праці.

М. І. Нижньому належить вагомий внесок як талановитому організатору і методологу дослідної справи в аграрній економіці, що позначилося на реорганізації державної нормативної мережі в Україні. Актуалізує дане дослідження відсутність в українській історіографії та біографістиці комплексного й системного дослідження життєвого і творчого шляху вченого. Ретроспектива діяльності відомого вченого потребує особливого вивчення в період, коли здійснюється реформування національної системи галузевої науки. З огляду на це науково-пізнавальна та практично-прикладна актуальність предмета дослідження, визначення ступеня його наукової розробки обумовили вибір пропонованого до захисту дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України і є складовою наукової теми «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у проведенні комплексного науково-історичного аналізу наукової спадщини М. І. Нижнього та з'ясуванні його особистого внеску в розвиток аграрної економічної науки як економіста-методолога та її організатора.

Відповідно до мети визначено такі *задачі*:

- з'ясувати стан наукової розробки предмета дослідження та проаналізувати джерельну базу з історії розвитку аграрно-економічної науки в 50-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.;
- обґрунтувати чинники формування наукового світогляду М. І. Нижнього;
- з'ясувати роль вченого як організатора дослідної справи в Україні;
- систематизувати науковий доробок й визначити пріоритетні результати

ученого в дослідженні особливостей оплати праці в сільському господарстві;

– визначити роль наукової спадщини М. І. Нижнього в контексті розвитку аграрної економіки України;

– здійснити періодизацію наукової, організаційної та популяризаторської діяльності вченого;

– визначити програму діяльності та здобутки наукової школи М. І. Нижнього.

Об'єктом дослідження є опосередкована в історичних фактах наукова, організаційна та популяризаторська діяльність М. І. Нижнього в галузі аграрно-економічної науки, зокрема в сегменті оплати праці в сільському господарстві України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – наукова спадщина М. І. Нижнього, особливості його діяльності як вченого-аграрія, економіста в галузі оплати праці, організатора дослідної справи в Україні в різних соціально-економічних і політичних умовах.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 50-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст., що розкривають період формування та діяльності М. І. Нижнього як відомого вченого та методолога в галузі оплати сільськогосподарської праці, організатора дослідної справи в аграрно-економічній науці.

Географічні межі дослідження визначають адміністративні межі Української РСР у складі СРСР (1950–1991) та державні кордони незалежної України (1991–2003).

Наукову новизну одержаних результатів обумовлює комплексне дослідження життя і науково-організаційної діяльності професора М. І. Нижнього, розробка концепції та її трансформації від обліку в трудових до гарантованої оплати з властивими їй системами – акордно-преміальної та залежно від валового доходу за різних форм організації виробництва, тобто проблеми, недостатньо досліджені в історико-науковому аспекті:

– *вперше*: проведено комплексне вивчення діяльності професора, що ґрунтується на критичному аналізі джерел в українській історіографії, інтерпретації актуальних економічних проблем оплати праці в сільському господарстві – найважливішої складової виробничих відносин у галузі; обґрунтовано періоди наукової діяльності вченого, що сприяло послідовному відтворенню його ролі в розвитку вітчизняної аграрної економіки; встановлено роль М. І. Нижнього в організації галузевих науково-дослідних інституцій, зокрема, реформуванні державної нормативної мережі в галузі сільського господарства України. Реалізація пропозиції вченого щодо об'єднання нормувально-дослідних станцій і лабораторій різних систем в єдину державну структуру підвищила економічну ефективність їх діяльності й уможливила оперативне отримання необхідних високоякісних нормативних матеріалів сільськогосподарськими підприємствами; визначено основні чинники формування наукового світогляду М. І. Нижнього, пов'язані з навчанням на робфаці, в Житомирському сільськогосподарському інституті, військово-політичному училищі, партійною, народногосподарською та науково-організаційною діяльністю;

– у результаті систематизації наукового доробку вченого встановлено, що його пріоритетними науковими результатами були: організація праці, її оплати та

результативності господарювання в аграрній сфері; гарантована оплата праці та авансування сільськогосподарських працівників усіх категорій; форми нарахування заробітної плати сільськогосподарським працівникам; нормування праці й тарифікація робіт у сільському господарстві;

– доповнено оціночні висновки щодо ролі М. І. Нижнього в реалізації на постійній основі експериментально-практичної моделі впровадження прогресивних форм і систем оплати праці для різних категорій сільськогосподарських працівників за природно-економічними зонами України з використанням розробленої ним та впровадженої у практику методології, в якій першочергове місце посіли питання досягнення високої ефективності виробництва згідно з законом розподілу за працею;

– конкретизовано програму діяльності наукової школи професора М. І. Нижнього, яка розкрилася в дослідженнях аспірантів і докторантів ученого і пов'язана з відображенням організації обліку праці та її оплати в сільському господарстві працівників усіх категорій.

Практичне значення одержаних результатів. Положення та висновки дисертаційного дослідження, введені до наукового обігу документи та матеріали можуть бути використані дослідниками при розробці проблем, пов'язаних з історичними особливостями розвитку форм і систем оплати праці в сільському господарстві України. Можливе включення результатів дисертаційного дослідження до навчальних програм вищих навчальних закладів з економічних напрямів III–IV рівня акредитації в Україні при вивченні дисциплін «Історія науки й техніки», «Історія сільськогосподарських наук», «Історія аграрно-економічної науки», «Історія України», «Сільське господарство», «Економіка праці в сільському господарстві», при укладанні сучасних енциклопедичних видань, біографічних довідників.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Здобувачем обґрунтовано мету і завдання роботи, джерелознавчі та методологічні засади дослідження. Здійснено аналіз наукової спадщини професора М. І. Нижнього та систематизовано її за основними напрямками. Сформульовано результати дослідження, визначено їх новизну, науково-пізнавальну та практичну значимість.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднені на круглих столах «В. О. Поггенполь – учений, метеоролог, фенолог, кліматолог, викладач, інспектор Уманського училища землеробства і садівництва» (18 вересня 2014 р., м. Умань) і «В. І. Сазанов – розбудовник вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та громадянин» (28 листопада 2014 р., м. Полтава), XI Міжнародній науково-практичній конференції «Наука і технології: крок у майбутнє – 2015» (22–28 лютого 2015 р., м. Прага, Чехія), XI Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний науковий потенціал – 2015» (28 лютого – 7 березня 2015 р., м. Шеффілд, Англія), X Всеукраїнській конференції молодих вчених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяченій 150-річчю з часу заснування Полтавського товариства сільського господарства (28 травня 2015 р., ННСГБ НААН, м. Київ).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 11 публікацій, з яких 5 у виданнях, визначених Міністерством освіти і науки України фаховими з напрямку історичні науки, 1 публікація в іноземному журналі, 5 тез доповідей – у збірниках матеріалів наукових конференцій і семінарів, 1 біобібліографічний показник наукових праць у співавторстві.

Структура дисертації підпорядкована меті та конкретним дослідницьким завданням, зорієнтована на цілісне, взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, 9 підрозділів, висновків, 26 додатків, списку використаних джерел (421 найменування). Загальний обсяг дисертації – 247 сторінок, основний текст роботи викладений на 162 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано авторське бачення актуальності обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету та завдання, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, хронологічні межі, наведено відомості про апробацію результатів дослідження та інші складові, визначені нормативними документами Міністерства освіти і науки України.

Перший розділ **«Історіографія проблеми, джерельна база та методи дослідження»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Сучасний стан розробки предмета дослідження»* на основі історіографічного аналізу визначено стан наукового опрацювання проблем, що безпосередньо чи дотично стосуються теми дисертації, здійснено історіографічний аналіз за темою дисертації. За результатами аналізу виявлено, систематизовано та проаналізовано літературні джерела, які відображають життєвий шлях професора М. І. Нижнього, зокрема його науково-організаційну діяльність.

У межах кожного історіографічного етапу роль М. І. Нижнього в розвитку економіки сільського господарства висвітлено у спогадах його соратників і колег, які працювали з ним поруч протягом тривалого часу. У статті *«Ідеолог розробки і впровадження гарантованої оплати праці»* Ю. О. Лупенко стверджує, що глибокі знання та величезний практичний досвід забезпечили високий авторитет М. І. Нижнього серед наукової громадськості, фахівців державних органів та сільськогосподарських підприємств. Він був бажаним учасником різноманітних наукових і господарських заходів усіх рівнів, очікуваним гостем усіх регіонів і численних сільськогосподарських підприємств не лише в Україні, а й в інших республіках Радянського Союзу. За досвідом до М. І. Нижнього приїздили науковці та практики з Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану, Молдови та Росії¹.

За твердженням М. Й. Маліка, у своїй науковій діяльності М. І. Нижній твердо стояв на позиції системного підходу до вирішення будь-яких питань у галузі мотивації праці, що передалося і йому, який свої пропозиції в науковій роботі щодо

¹ Лупенко Ю. О. Ідеолог розробки і впровадження гарантованої оплати праці / Ю. О. Лупенко // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. показч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 5–7.

формування мотивації виробничої діяльності обґрунтовував за трьома ключовими напрямками: організації праці, організації підприємництва і трудової поведінки. Наукові розробки Миколи Івановича Нижнього були покладені в основу практичного здійснення економічного розподілу за працею і стали підґрунтям для подальших наукових поступів уже в умовах приватної власності².

Стаття «Зразок відданості справі і людяності» відображує спогади П. Т. Саблука, який вказав, що в той час із думкою науковців рахувалися на всіх рівнях управління, вони були бажаними гостями і на виробництві, і в управлінських структурах найвищих рівнів, тим більше таким науковцем, як М. І. Нижній, адже за його розробками та колег по Українському науково-дослідному інституту економіки і організації сільського господарства здійснювалася оплата праці в господарствах України, а видані за редакцією М. І. Нижнього рекомендації з цієї проблематики були настільним посібником усіх керівників і спеціалістів господарств районних і обласних ланок управління³.

Про ораторські здібності М. І. Нижнього дізнаємося із статті «Більше, ніж учитель» В. В. Зіновчука, який зауважує, що жодний його виступ не закінчувався без бурхливих оплесків, а часто переривався ними. Найважливішим у науково-методологічній спадщині Миколи Івановича В. В. Зіновчук вважає його вміння розкладати проблему до рівня її загального сприйняття – від заплутаних, незрозумілих та суперечливих ситуацій переходити до простіших, а отже, – більш переконливих та однозначно прийнятних конструкцій, що надають логічності запропонованому рішення. Автор статті назвав ученого людиною свого часу, яка щиро поділяла моральні цінності радянської доби, але ніколи й жодним чином не належала до ідеологічних догматиків. Згадуючи найважливіші наукові звершення, що отримало суспільство, передусім багатостраждальне українське село, автор статті підкреслює, що завдяки наполегливій і самовідданій діяльності професора М. І. Нижнього в економіці сільського господарства було здійснено перехід від трудовнів до гарантованої оплати праці в колгоспах, винагороди за працю відповідно до її кількості та якості для усіх категорій працюючих, оплати за кінцевими результатами виробництва, демократизації економічних відносин на засадах підряду й оренди. В. В. Зіновчук, високо оцінюючи ідею М. І. Нижнього щодо запровадження в сільському господарстві оплати праці залежно від валового доходу⁴.

В. В. Вітвіцький у статті «Справа Миколи Івановича Нижнього живе в його учнях» вказав на наявність у професора М. І. Нижнього стрижня у характері, закладеного сільському хлопцеві батьками, загартованого війною і непростим

² Малік М. Й. На захисті інтересів селян / М. Й. Малік // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 8–10.

³ Саблук П. Т. Зразок відданості справі й людяності / П. Т. Саблук // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 11–12.

⁴ Зіновчук В. В. Більше, ніж учитель / В. В. Зіновчук // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 13–19.

життям, який сьогодні називають харизмою⁵. В. А. Пулім у статті «Слово про вчителя» пригадує, як очоливши в Українському науково-дослідному інституті економіки і організації сільського господарства провідний відділ з організації й оплати праці, М. І. Нижній розгорнув широкий науковий пошук теоретичного підґрунтя для організації оплати праці в колективних господарствах і переходу від трудовнів до грошової оплати праці⁶. Автор зазначив, що вчений володів аналітичним підходом до вирішення будь-яких економічних питань. Т. І. Власюк у «Спогадах про доктора економічних наук, професора Нижнього Миколу Івановича» акцентує увагу на тому, що теоретичні наукові напрацювання вченого та його методичні рекомендації з питань застосування форм нарахування заробітної плати, нормування і тарифікації робіт на виробництві сільськогосподарської продукції добре відомі в Україні та за її межами⁷.

За твердженням А. Г. Корчевського в статті «Симбіоз науки і виробництва»,⁸ важливою сферою діяльності професора М. І. Нижнього був зв'язок науки з виробництвом. З. П. Кірпаль у «Спогадах про науково-педагогічну діяльність видатного вченого Нижнього Миколу Івановича» зазначила, що багаторічна плідна праця та високий професіоналізм М. І. Нижнього слугували вагомим внеском у розвиток сільськогосподарської науки з питань організації та оплати праці від трудовня до оплати праці залежно від валового доходу⁹.

Установлено, що узагальнену інформацію про вченого розкривають довідкові відомості лише двох книг: «Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки: роки і люди. Ювілейне видання, присвячене 50-річчю науково-дослідної установи»¹⁰ та «Вчені економісти-аграрники»¹¹. З огляду на зазначене проблема проведення комплексного наукового дослідження, в якому об'єктивно та всебічно була б відтворена багатогранна наукова та організаційна діяльність вченого, його внесок у розвиток вітчизняної аграрно-економічної науки другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. виявилася актуальною.

З'ясовано, що аналіз наукової спадщини професора М. І. Нижнього не має комплексного характеру, поодинокі опубліковані матеріали фрагментарно висвітлюють окремі періоди життя та напрями діяльності вченого, що потребує внесення відповідних уточнень шляхом введення в галузевий обіг раніше невідомих фактів.

⁵ Вітвіцький В. В. Справа Миколи Івановича Нижнього жива в його учнях / В. В. Вітвіцький // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 20–22.

⁶ Пулім В. А. Слово про вчителя / В. А. Пулім // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 23–25.

⁷ Власюк Т. І. Спогади про доктора економічних наук Нижнього Миколу Івановича / Т. І. Власюк // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 26–32.

⁸ Корчевський А. Г. Симбіоз науки і виробництва / А. Г. Корчевський // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 34–37.

⁹ Кірпаль З. П. Спогади про науково-педагогічну діяльність вченого Нижнього Миколу Івановича / З. П. Кірпаль // Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 33.

¹⁰ Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»: роки і люди. Ювілейне видання, присвячене 50-річчю науково-дослідної установи. – У 2-х ч. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2006. – Ч. 2. – С. 62–65.

¹¹ Вчені економісти-аграрники / наук. ред. : М. В. Зубець, О. М. Шпичак, В. П. Ситник ; Укр. акад. аграр. наук. – К. : Аграр. наука, 2001. – Кн. 5, ч. 2. – С. 82–85. – (Серія «Українські вчені-аграрії ХХ століття»).

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерельної бази» вказується, що зміст дисертації ґрунтується на широкому колі як надрукованих, так і неопублікованих матеріалів. Дослідження ґрунтується на широкому залученні історичних джерел, що відображають розвиток системи та форм оплати праці в сільському господарстві України: опубліковані документи, архівні матеріали, періодичні видання, звіти та ін. Проаналізовано використані у дослідженні джерела, які віддзеркалюють та розкривають наукову й організаційну діяльність М. І. Нижнього, розподілено їх за групами:

1) архівні матеріали. Базовими даними для висвітлення наукової проблеми слугували архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» – координуючого центру аграрної галузі, зокрема питань оплати сільськогосподарської праці, Національного університету біоресурсів і природокористування України (в 1947 р. – Київський сільськогосподарський інститут), Міністерства аграрної політики та продовольства України (в 1954 р. – Міністерство сільського господарства УРСР), Російського державного військового архіву. У процесі дослідження використано матеріали фондів Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, бібліотеки ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Архівні документи про заходи директивних органів стосовно організації оплати сільськогосподарської праці в Україні дозволили простежити розвиток систем і форм оплати праці з початку 1950-х рр. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) знайдено архівні матеріали про організацію та розвиток оплати праці в сільському господарстві України в період 1950–1991 рр. Значну увагу приділено фонду 27 «Міністерство сільського господарства УРСР» (1950–1991), який містить значну частину документів щодо ґрунтовного вивчення специфіки розвитку форм і систем оплати праці в Україні другої половини ХХ ст. та фонду 4724 «Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства ім. О. Г. Шліхтера Південного відділення ВАСГНІЛ, м. Київ» – відображено період науково-організаційної роботи М. І. Нижнього в Українському науково-дослідному інституті економіки і організації сільського господарства.

Важливе значення для розкриття теми має переписка УНДІЕОСГ з ЦК Компартії України, Радою Міністрів УРСР та Держпланом УРСР з питань праці та заробітної плати; преміювання, вдосконалення управління сільськогосподарським виробництвом та заробітної плати; виконання рішень партії та уряду з покращення матеріальної зацікавленості колгоспників, міжколгоспні групи економічного аналізу та наукової організації праці; покращення нормування праці в сільському господарстві та ін.; діяльність колгоспів республіки. Використані також документи М. І. Нижнього з архіву, який зберігається в ННЦ «Інститут аграрної економіки», серед яких: контракти, накази, витяги з протоколів, листи, довідки, копії дипломів, атестатів тощо;

2) науково-практичні праці вченого, представлені п'ятьма групами, виділених

за проблемно-хронологічним принципом (1950–1954, 1954–1960, 1960–1984, 1984–1989, 1989–2003), що зумовлено зміною методологічних принципів і підходів;

3) періодичні видання республіканського, обласного та районного значень, що зберігаються у фондах Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, ННЦ «Інститут аграрної економіки», висвітлюють різні напрями діяльності М. І. Нижнього: методологія й експериментально-практична модель реалізації одержаних особисто та спільно з очолюваним ним колективом результатів, впровадження нових форм організації та оплати праці, роз'яснення щодо розроблених загальноновизнаних у Радянському Союзі рекомендацій з оплати праці, відмінності в організації оплати праці союзних республік, його рецензії тощо;

4) опубліковані документи офіційного характеру (Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР).

Знайдені архівні документи, наукові праці М. І. Нижнього та періодичні видання в повному обсязі відтворили наукову й організаційну діяльність вченого, дозволили ввести в науковий обіг маловідомі факти з біографії вченого, сформували базу документального забезпечення для досягнення мети і вирішення завдань дослідження.

У підрозділі 1.3. «*Методологія дослідження*» показано, що методологічні підходи до аналізу розглянутих у роботі проблем визначила специфіка об'єкта та предмета дослідження, його мета і завдання. Дисертаційне дослідження ґрунтується на методологічних принципах історизму та об'єктивізму – загальних для всіх галузей історичної науки.

У ході виконання поставлених завдань використовувалися методи: загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, логічний, узагальнення); специфіко-історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, персоніфікації); міждисциплінарні (бібліографічний, статистичний, джерелознавчого аналізу й синтезу). Задіяні методологічні принципи історичного дослідження уможливили послідовне та логічне викладення матеріалу, що забезпечило наукову достовірність результатів дисертаційної роботи.

Отже, сформовані в дисертаційній роботі принципові наукові положення ґрунтуються на досягненнях вітчизняної та зарубіжної історичної науки, всебічному об'єктивному відображенні досліджуваної проблематики.

Другий розділ **«Витоки формування наукових пріоритетів М. І. Нижнього»** складається з двох підрозділів, у яких в проблемно-хронологічній послідовності висвітлюються чинники та умови, які сприяли формуванню наукового світогляду М. І. Нижнього, зумовили його обрати в якості досліджень організацію оплати праці в сільському господарстві.

У підрозділі 2.1. «*Вітчизняна аграрно-економічна наука в другій половині ХХ століття в контексті розвитку галузі оплати праці*» досліджено важливі концептуальні досягнення учених, теоретичні напрацювання і положення вітчизняної та зарубіжної історичної науки в галузі оплати праці у сільському господарстві України, що сприяло осмисленню й формуванню принципових положень роботи.

Установлено, що на українському просторі вчених-економістів М. І. Нижній висвітлив наукову організацію праці на зразок американського ученого Фредеріка Уїнслоу Тейлора на початку ХХ ст.¹², дослідження якого заклали основи наукової організації праці, зокрема, його розробки різних систем відрядної оплати праці відповідно до науково обґрунтованих методів нормування праці. Згідно з переконаннями Ф. У. Тейлора, працю висококваліфікованих працівників необхідно високо оплачувати, стимулюючи їх працювати понад норму створенням сприятливих умов праці.

У ході аналізу опублікованих праць в середині 1950-х – початку 2000-х рр. з'ясовано, що більшість їх відобразили розвиток форм і систем оплати праці в сільському господарстві таких союзних республік – Росії, Білорусії, Латвії, Естонії. Вітчизняні розробки в даній галузі науки не мали комплексного характеру. Недостатнє висвітлення проблеми свідчить про значимість наукових розробок М. І. Нижнього в галузі оплати сільськогосподарської праці в Україні.

У підрозділі 2.2. «Початок творчого шляху вченого» здійснено комплексне дослідження життєвого, творчого шляху та наукової спадщини професора М. І. Нижнього; упорядковано хронологію його життєвого шляху, висвітлено в хронологічній послідовності чинники, які вплинули на формування його наукового світогляду та зумовили обрати в якості досліджень аграрно-економічну науку.

У ході дослідження виявлено, що формування особистості вченого, його високих моральних якостей проходило під впливом працелюбної селянської родини з глибинки Шепетівської волості Ізяславського повіту Волинської губернії (нині – Шепетівський район Хмельницької області). Кожен життєвий етап вченого характеризується особливостями, які позначилися на поглядах та науковій творчості. З'ясовано, що науково-дослідна робота вченого характеризувалася кількома аспектами: *натуралістичним* – пов'язаним з розв'язанням проблем, спрямованих на задоволення життєвих потреб людини; *гуманітарним* – усвідомлення ним соціальної природи людини у сфері матеріального виробництва. Особливе значення у формуванні професіоналізму вченого мало формування у нього етичних поглядів щодо теоретичного осмислення взаємовідносин між окремими людьми, між людиною і суспільством. У розвитку професіоналізму М. І. Нижнього особливу роль відіграв ціннісний аспект, який проявився у відображенні проблем й інтересів людей на поглядах професора.

Формування його поглядів тривало все життя у ході цілеспрямованої діяльності. На основі застосування географічно-часового принципу та особистісно-діяльнісного підходу виокремлено п'ять періодів життєвого і творчого шляху професора М. І. Нижнього: довоєнний (1934–1939 рр.); армійський (1939–1942 рр.); політичний (1942–1943 рр.); народногосподарський (1943–1954 рр.); науково-організаційний (1954–2003 рр.).

Як показали результати дослідження, система принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, які сформували напрям діяльності М. І. Нижнього як методолога й організатора в галузі оплати праці сільськогосподарських працівників, визначалася переконаннями, через призму яких він сприймав, оцінював і

¹² Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджмента / Ф. У. Тейлор ; пер. с англ. А. И. Зак. – М. : Контроллинг, 1991. – 104 с.

осмислював сутність виробничих і товарно-грошових відносин в сільському господарстві. Науковий потенціал ученого зумовлений також характером історичного буття та здатністю прогнозування розвитку науки та практики, проникати науковими методами в сферу матеріального виробництва. З'ясовано, що в розвитку професіоналізму М. І. Нижнього особливу роль відіграв ціннісний аспект, який проявився у відображенні проблем та інтересів проживаючих на селі людей на поглядах професора.

Третій розділ **«Внесок М. І. Нижнього в розвиток вітчизняної аграрно-економічної науки»** складається з двох підрозділів, у яких в проблемно-хронологічній послідовності висвітлено діяльність вченого з репрезентації та популяризації досягнень вітчизняної аграрно-економічної науки і практики, зокрема, в оплаті праці у сільському господарстві.

У підрозділі 3.1. *«Розробка М. І. Нижнім концепції оплати праці в сільському господарстві»* розкрито значення теоретичних і експериментальних досліджень М. І. Нижнього для розвитку економіки сільського господарства та життєвого рівня сільського населення.

У пункті 3.1.1. *«Організаційні питання підвищення ефективності діяльності колективних господарств у наукових працях М. І. Нижнього в першій половині 1950-х рр.»* з'ясовано, що перший період (1950–1954) науково-організаційної діяльності вченого супроводжувався недотриманням в аграрній сфері України принципу матеріальної заінтересованості сільськогосподарських працівників у результатах праці. На лютневому (1954) пленумі ЦК КПРС затверджено розроблені Радою в справах колгоспів по Київській області під керівництвом М. І. Нижнього і Міністерством сільського господарства СРСР нові *«Приблизні норми виробітку та розцінок в трудоднях в колгоспах»* на 1480 видів ручних і кінно-ручних сільськогосподарських робіт. Завдяки цим рекомендаціям аграрії отримали можливість точніше розробляти норми виробітку, враховувати особливості господарства, відповідно до яких встановлювалися розцінки. З розвитком науково-технічного прогресу та механізацією ручних робіт М. І. Нижній обґрунтував доцільність розподілу робіт у сільському господарстві на 6 розрядів замість 9 – це сприяло упорядкуванню тарифікації робіт й організації оплати праці в сільськогосподарських підприємствах.

У пункті 3.1.2. *«Експериментальні дослідження вченого в галузі оплати праці аграріїв у другій половині 1950-х рр.»* розкрито особливості другого періоду (1954–1960), який став переломним у сільському господарстві завдяки підвищенню матеріальної заінтересованості колективних сільськогосподарських підприємств. При цьому значну роль відіграло впровадження в 1956 р. розробленої М. І. Нижнім на основі численних експериментів системи щомісячного грошового авансування сільськогосподарських працівників, що забезпечило протягом 1951–1958 рр. збільшення валової продукції сільського господарства на 65,0 % з середньорічним темпом 7,0 % і щорічним зростанням неподільних фондів на 21,8 %. Наприкінці 1950-х рр. М. І. Нижній вивчав, а згодом сформував концепцію закономірностей розвитку систем і форм оплати праці працівників та проблеми матеріального стимулювання в колективних сільськогосподарських підприємствах. Дисертант

дійшов висновку, що у виконанні завдань, які постали перед країною, вчений відіграв важливу роль, зокрема, при вирішенні проблем впровадження прогресивних форм оплати праці в господарствах країни. Він очолював робочі групи в усіх областях кожної природно-економічної зони України з експериментального дослідження та вдосконалення норм виробітку й розцінок працюючих. Експерименти розроблялися з урахуванням стану організації праці та досягнутого рівня її продуктивності, наряду ведення господарства, специфічних природних та економічних умов.

Результати дослідження показали, що плановані спеціальні експериментальні дослідження М. І. Нижнього в другій половині 1950-х рр. в Україні дозволили заздалегідь отримати результати, які підтвердили експериментальну гіпотезу вченого щодо ефективності впровадження колгоспами системи щомісячного грошового авансування сільськогосподарських працівників.

У пункті 3.1.3. *«Управлінські реформи в галузі сільського господарства та його інтенсифікація в науковому доробку вченого в 1960-х – першій половині 1980-х рр.»* охарактеризовано третій, найпродуктивніший період (1960–1984) діяльності М. І. Нижнього, для якого визначальним стало вдосконалення системи оплати праці, натурального й грошового заохочення сільськогосподарських працівників, розміри якого було поставлено в пряму залежність від товарності виробництва та продуктивності праці, що сприяло підвищенню якості та зниженню собівартості продукції, впровадженню гарантованої грошової оплати праці в сільськогосподарських підприємствах країни з другого півріччя 1966 р. на рівні тарифних ставок відповідних категорій працівників радгоспів. Результати нашого дослідження показали, що розробки вченого з впровадження гарантованої грошової оплати праці на рівні тарифних ставок радгоспів під матеріальні гарантії держави в 1966–1970 рр. значною мірою сприяли розвитку вітчизняної економіки шляхом підвищення ефективності виробництва продукції сільського господарства та темпів його розвитку. Розроблена вченим система акордно-преміальної системи оплати праці забезпечила високі результати праці в поєднанні з додатковим стимулюванням за кращі результати роботи, стимулювання працівників за дострокове високоякісне виконання релевантних (найбільш важливих на певний момент часу) сільськогосподарських робіт та перевиконання планових завдань з виробництва продукції, її реалізації, економію грошових і матеріальних витрат.

Дослідження М. І. Нижнім рівня відрахувань колгоспів від валового доходу до неподільних фондів у всіх природно-економічних зонах країни в 1966–1968 рр. показали, що рівень гарантованої оплати праці повинен базуватися на фінансово-економічному становищі господарства, а його піднесення – здійснюватися на основі підвищення продуктивності праці й режиму економії. На початку 1970-х рр. учений довів, що в Україні створилися необхідні економіко-організаційні умови для впровадження оплати праці керівників і спеціалістів залежно від валового доходу. При встановленні науково обґрунтованих нормативів утворення фонду матеріального стимулювання М. І. Нижній вважав необхідним при визначенні сумарного коефіцієнта диференціації між господарствами враховувати показник економічної оцінки землі.

У результаті проведеного нами дослідження встановлено ефективність такого порядку оплати праці у результаті проведених численних експериментів у господарствах Запорізької, Одеської, Черкаської, Полтавської, Житомирської та Рівненської областей. Доведено, що розроблена ним система оплати праці залежно від валового доходу сприяла підвищенню ефективності виробництва та зростанню продуктивності праці в колективних сільськогосподарських підприємствах. Рекомендації вченого (1976 р.) визначили значне підвищення тарифних ставок для працівників, зайнятих у тваринництві й на кінно-ручних роботах в умовах індустріалізації та інтенсифікації сільського господарства.

У пункті 3.1.4. «*Колективний підряд та принципи госпрозрахунку в сільському господарстві в наукових дослідженнях М. І. Нижнього в галузі оплати праці (друга половина 1980-х рр.)*» зазначено, що четвертий період (1984–1989) діяльності професора відзначився позитивними зрушеннями в тваринництві, чому значною мірою сприяла розробка М. І. Нижнім методичних рекомендацій оплати праці залежно від кінцевих результатів для колективного підряду як вищої форми госпрозрахункових відносин у сільському господарстві, масово введеного в сільськогосподарських підприємствах України в другій половині 1980-х рр.

У пункті 3.1.5. «*Діяльність ученого в умовах корінної перебудови економіки УРСР та управління агропромисловим комплексом України у пострадянський період (1989–2003 рр.)*» розкрито, що для цього періоду характерними стали науково-практичні розробки М. І. Нижнього, які посилили зв'язок розміру винагороди працівників з їх трудовим внеском, усунули зрівняльний підхід, підвищили відповідальність за результати праці. З'ясовано, що розробки М. І. Нижнього сприяли зростанню виробництва яловичини способом інтенсивного вирощування й відгодівлі молодняку великої рогатої худоби, скорочення термінів відгодівлі в новостворених спеціалізованих репродукторних фермах у 1981–1990 рр. Результати дослідження показали, що для вирішення організаційних питань професор спільно зі співробітниками очолюваного ним відділу розробив рекомендації з оплати праці в колгоспах Української РСР із пропозицією розрахунку коефіцієнта трудової участі, який став важливим чинником залучення членів первинних трудових колективів (колективного підряду) до участі в управлінні виробництвом.

Вивчення поставлених у підрозділі питань дає підстави стверджувати: історична заслуга професора М. І. Нижнього полягає у тому, що його ідеї через цикл його праць втілилися у поетапно розробленій ним концепції ефективності господарювання й оплати праці та сприяли підвищенню ефективності виробництва в сільському господарстві України. Вчений для будь-якої форми організації виробництва в сільському господарстві (колективний, на основі кооперативних чи орендних відносин, сімейний чи індивідуальний підряди) при розробці та впровадженні форм і систем оплати праці послідовно дотримувався принципу «від кожного – за можливостями, кожному – за працею».

У підрозділі 3.2. «*Науково-популяризаційна діяльність*» висвітлено науково-просвітницьку громадську діяльність М. І. Нижнього, його роботу по координації досліджень в Україні з проблеми «Вдосконалення організації, нормування й оплати праці в колгоспах і радгоспах» та популяризаторську діяльність у галузі сільського

господарства.

Встановлено, що М. І. Нижній здійснював значну науково-репрезентаційну та популяризаційну діяльність у наукових радах, комітетах, комісіях тощо. Під головуванням М. І. Нижнього координаційна комісія при Міністерстві сільського господарства УРСР з проблеми організації, нормування й оплати праці в колгоспах і радгоспах надавала методичну допомогу науковим співробітникам галузевих інститутів і дослідних станцій. Так, в 1966 р. спільно з Харківським сільськогосподарським інститутом проведено міжвузівську конференцію з питань управління і організації праці, з Українським науково-дослідним інститутом зрошуваного землеробства – семінар з питань організації й оплати праці в умовах зрошуваного землеробства. При активній участі М. І. Нижнього Причорноморський філіал науково-дослідного інституту праці організовував конференції з наукового нормування робіт. Працівники відділу організації праці виїздили в Івано-Франківську, Черкаську, Полтавську і Чернігівську дослідні станції для ознайомлення з роботою відділів економіки й надання науковим співробітникам методичної допомоги. Значна координаційна й популяризаційна робота проводилася з вивчення двозмінної роботи в тваринництві.

З'ясовано, що під супроводом координаційно-методичної комісії і кураторством М. І. Нижнього в Україні проводилися спільні дослідження з проблеми організації, нормування й оплати праці в колгоспах і радгоспах за напрямками: 1) організація праці в колгоспах і радгоспах в умовах зрошуваного землеробства (Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства й Український науково-дослідний інститут зрошуваного землеробства); 2) організація праці при поглибленій спеціалізації господарств (Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства, Івано-Франківська й Полтавська обласні сільськогосподарські дослідні станції); 3) удосконалення форм організації праці виробничих процесів і управління виробництвом у колгоспах і радгоспах (Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства, Український науково-дослідний інститут садівництва, Луганський, Уманський і Харківський сільськогосподарський інститути, Донецька державна сільськогосподарська станція); 4) удосконалення оплати праці колгоспників і працівників радгоспів у напрямі тісного її зв'язку з кінцевими результатами (УНДІЕОСГ, УНДІОЗ, Рівненська обласна дослідна станція); 5) удосконалення тарифної системи (Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства, Український науково-дослідний інститут садівництва); 6) визначення економічно обґрунтованої частки витрат на утримання адміністративно-управлінського й обслуговуючого персоналу в колгоспах (УНДІЕОСГ); 7) забезпечення послідовної реалізації принципу рівної оплати за рівну працю в сільському господарстві (УНДІЕОСГ, Черкаська обласна дослідна станція, Черкаське обласне управління сільського господарства, Корсунь-Шевченківське виробниче управління сільського господарства Черкаської області).

Результати дослідження показали, що Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства одночасно з вивченням

займався підготовкою нарад з проблем організації, нормування й оплати праці в колгоспах і радгоспах узагальнював матеріали досліджень. Відділом оплати праці здійснювалася масштабна діяльність з підготовки та перевидання довідника з норм виробітку на ручні та кінно-ручні роботи для колгоспів і радгоспів України, у підготовці якого брали участь 14 науково-дослідних установ згідно з єдиною методикою, розробленою інститутом. Проводилася робота з координації досліджень в області розподілу доходів й оплати праці. Найтісніша співпраця була налагоджена з науково-дослідними установами при дослідженні та впровадженні акордно-преміальної системи оплати праці. Свої зусилля при цьому об'єднували працівники УНДІЕОСГ, Українського науково-дослідного інституту зрошувального землеробства, Рівненської обласної дослідної станції, Кримського і Київського овоче-молочних трестів радгоспів та ін.

Встановлено, що розробка й популяризація вченим проблеми удосконалення організації, нормування й оплати праці в колгоспах і радгоспах охоплювала три блоки досліджуваних питань у галузі сільського господарства: 1) організації праці; 2) оплати праці; 3) нормування праці.

У ході дослідження представницької діяльності М. І. Нижнього визначено, що її характеризують звіти УНДІЕОСГ про прийняття закордонних делегацій угорських і німецьких спеціалістів, які в ході бесіди з директором інституту професором І. Н. Романенком, завідувачами відділів І. І. Жаданом і М. І. Нижнім цікавилися питаннями грошової оплати праці всіх категорій працівників колгоспів у розрізі природно-економічних зон і результатами організованих М. І. Нижнім експериментів щодо введення гарантованої оплати праці в колгоспах та ін.

Використані репрезентативні документи дали підставу зробити висновок, що участь М. І. Нижнього в численних кущових нарадах та очолювання координаційно-методичної роботи з проблеми вдосконалення організації, нормування й оплати праці в колгоспах і радгоспах УНДІЕОСГ МСГ УРСР стала важливим кроком у створенні експериментальної роботи в економіці сільського господарства України.

У четвертому розділі **«Наукова спадщина професора М. І. Нижнього»** відтворено досягнуті вченим наукові й науково-практичні результати, втілені в наукових здобутках його учнів; розкрито формування ним нового покоління економістів-аграріїв і дидактичні зв'язки «учений – учні».

У підрозділі 4.1. *«Наукова школа вченого»* охарактеризовано особливості досліджуваних учнями М. І. Нижнього проблем за періодами його наукової діяльності.

Досліджені нами 1984–1989 рр. розкривають науково-дослідну роботу аспірантів ученого в аграрній економіці в період управлінських реформ у галузі сільського господарства та його інтенсифікації. З'ясовано, що 68,0 % (21) всіх аспірантів М. І. Нижнього захистили дисертації в даний період. Результати їхніх досліджень стосувалися організації оплати праці залежно від валового доходу, оплати праці керівників і спеціалістів, механізаторів у галузях тваринництва й садівництва, додаткової оплати праці працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві.

1984–1989 рр. визначають науково-дослідну роботу здобувачів ученого в

період управлінських реформ у галузі сільського господарства та його інтенсифікації. В цей час М. І. Нижнім підготовлено 6 аспірантів, що досліджували проблеми: 1) вдосконалення оплати праці та матеріального стимулювання працівників галузей садівництва, хмелярства та молочного скотарства, а також районних виробничих об'єднань «Сільгоспхімія»; 2) забезпечення оптимального співвідношення між ростом продуктивності праці й її оплатою в умовах застосування прогресивно зростаючих розцінок. З'ясовано, що результати досліджень аспірантів і здобувачів у даний період сприяли розв'язанню поставлених директивними органами завдань у галузях молочного скотарства та садівництва.

У ході аналізу 1989–2003 рр. встановлено, що вони характеризують період, під час якого М. І. Нижній підготував 5 аспірантів на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Результати їхніх досліджень сприяли розв'язанню накреслених завдань у сільському господарстві й стосувалися: 1) оплати праці керівників і спеціалістів; 2) оплати праці у вівчарстві; 3) розподільчих відносин; 4) матеріального стимулювання праці.

Визначальні результати даного підрозділу дають підстави стверджувати, що наукові дослідження учнів М. І. Нижнього полягали у вдосконаленні організації оплати праці сільськогосподарських працівників усіх категорій та розподільчих відносин у колективних сільськогосподарських підприємствах. М. І. Нижній – фундатор вітчизняної наукової школи оплати праці та матеріального стимулювання в сільському господарстві. Його ідеї, концептуальні підходи й методики сприяли розв'язанню практичних завдань аграрної економіки й були відображені в наукових дослідженнях його учнів і науково-дослідних установ аграрної сфери.

У підрозділі 4.2. «Науковий доробок М. І. Нижнього у світлі сучасних проблем аграрно-економічної науки» розкрито значення наукових розробок М. І. Нижнього в різні періоди його науково-організаційної діяльності, які, як визначено нами, є взірцем способів покращення взаємозв'язку заробітної плати працівників із результатами їхньої праці, які трансформувалися в ході розвитку колективних господарств.

Доведено, що наукові праці вченого мають важливе значення для вивчення історії вітчизняної аграрної економічної науки. Розроблені М. І. Нижнім прогресивні форми і системи оплати праці в сільському господарстві протягом 1950–1991 рр. сформували концепцію забезпечення матеріальної заінтересованості: індивідуальної – в кінцевих результатах власної праці, колективної – в підсумках роботи всього господарства і суспільної – в розвитку народного господарства, а тому й нині мають практичну цінність. На нашу думку, особливо актуальною є остання змістовна фундаментальна наукова праця вченого «Оплата по конечным результатам в сельскохозйственных предприятиях», яка має науково-практичне значення при забезпеченні стабілізації і прискореного розвитку агропромислового комплексу в умовах європейської інтеграції, зокрема, при забезпеченні робочих місць і стабілізації демографічної ситуації в сільській місцевості.

Доведено, що з розвитком товарно-грошових відносин в аграрній сфері, в умовах випередження темпами зростання обсягів споживання темпів зростання новоствореної вартості в сільському господарстві важливим є вивчення проблем

ефективності виробництва сільськогосподарської продукції у взаємозв'язку з матеріальним і моральним стимулюванням до праці. Тому вважаємо ідею професора М. І. Нижнього щодо визначення оплати праці залежно від валового доходу як таку, що має для аграрно-економічної науки незалежної України стратегічне значення. Дисертант розділяє переконання М. І. Нижнього стосовно того, що джерелом і основою розподілу матеріальних благ в аграрній економіці повинна бути новостворена або додана вартість (за Нижнім М. І. – валовий дохід) у всіх економічних системах – від первинної ланки виробництва – адміністративно-командній, перехідній, ринковій і змішаній.

ВИСНОВКИ

1. За результатами історіографічного аналізу встановлено, що трудовітська науково-методична діяльність і творчий доробок М. І. Нижнього зробили значний внесок у розвиток аграрної економічної науки та практики в 50-х роках ХХ ст. – початку ХХІ ст. Основні дати життя та наукові результати в існуючих публікаціях висвітлено лише фрагментарно. Поза увагою досліджень залишилися напрями популяризаційна та просвітницька діяльність вченого.

2. З'ясовано, що на формування наукового світогляду М. І. Нижнього у період 1934–1954 рр. суттєво вплинуло навчання в Житомирському сільськогосподарському інституті, Київському воєнно-політичному училищі, Вечірньому університеті марксизму-ленінізму. Його організаторський талант обумовлений службою у партійних і державних установах, роботою в народному господарстві України, а витримка – загартована Великою Вітчизняною війною. Основний вплив на становлення наукових пріоритетів зробили вчені економісти-аграрії І. Н. Романенко, І. І. Лукінов та О. О. Сторожук.

3. Дослідженням з'ясовано, що М. І. Нижній ініціював реорганізацію системи нормування праці в Україні: Міністерством сільського господарства УРСР була створена державна нормативна мережа, яка включила в себе лабораторію по нормативах праці при УкрНДІЕОСГ, 5 зональних нормативно-дослідних станцій (Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Івано-Франківська, Кримська) та їх 20 нормативних пунктів з урахуванням особливостей різних природно-економічних зон.

4. Доведено, що динаміку та зміни пріоритетних напрямів наукової діяльності професора М. І. Нижнього визначали проблеми в сільському господарстві та завдання директивних органів щодо їх вирішення. Основною досліджуваною ним проблемою була організація праці, її оплата та результативність господарювання в аграрній сфері, якій присвячено близько половини його творчого доробку. В період 1950–1954 рр. провідні дослідження вченого були пов'язані з ефективністю діяльності сільськогосподарських підприємств. В умовах збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства, особливо товарної її частини, за рахунок підвищення продуктивності праці способом введення науково обґрунтованої системи господарювання та інтенсифікації виробництва наукові розробки вченого в галузі організації оплати праці сільськогосподарських

працівників різних категорій та форм нарахування заробітної плати відіграли значну роль у підвищенні зацікавлення сільськогосподарських працівників у кінцевих результатах господарювання. Період 1984–2003 рр. ознаменувався уповільненням темпів виробництва продукції сільського господарства в країні. У ці роки пропозиція М. І. Нижнього з формування фонду оплати праці в структурі валового доходу аграрних підприємств (ефективність чого було доведено експериментально) не була регламентована на законодавчому рівні в Україні. На нашу думку, саме це стало вагомим чинником невиконання Продовольчої програми 1982 р. в Україні і звело нанівець намагання вченого зі сприяння приведенню системи матеріального стимулювання працівників відповідно до рівня розвитку сільськогосподарського виробництва.

5. З'ясовано, що важливим напрямом діяльності вченого була репрезентація та популяризація досягнень вітчизняної аграрно-економічної науки і практики в галузі оплати сільськогосподарської праці. Найголовнішими його здобутками на цій ниві є висвітлення на сторінках періодичних видань, зокрема газети «Колгоспне село», що стала центром допомоги і популяризації знань, методичних і практичних аспектів оплати сільськогосподарської праці, питань щодо введення гарантованої її оплати та авансування в сільському господарстві.

Доведено, що глибокі знання та практичний досвід забезпечили М. І. Нижньому високий авторитет серед наукової громадськості, фахівців державних органів та сільськогосподарських підприємств. Так, учений був учасником різноманітних наукових та господарських заходів усіх рівнів, усіх регіонів і численних сільськогосподарських підприємств не лише в Україні, а й в інших республіках Радянського Союзу. Наукові розробки М. І. Нижнього та керованого ним відділу покладені в основу практичного здійснення економічного закону розподілу за працею і є базисом багатьох нормативних актів, положень директивних органів України й СРСР. Вони зробили значний вплив на зростання суспільного виробництва в колективних господарствах. Визнання наукового надбання М. І. Нижнього підтвердилося присвоєнням йому почесного звання «Заслужений діяч науки УРСР», обранням членом різних науково-методичних та спеціалізованої рад, що стало не тільки визнанням його як видатного вченого, а й підвищило науковий авторитет аграрно-економічної науки України.

6. За результатами історико-наукового дослідження запропоновано періодизацію науково-організаційної діяльності М. І. Нижнього:

1 період – діяльність ученого пов'язана з вирішенням організаційних питань підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств (1950–1954), дослідженням показників ефективності діяльності колективних господарств, розробкою приблизних норм виробітку та розцінок в трудоднях у колгоспах та методичних рекомендацій по додатковій оплаті праці у сільському господарстві;

2 період – підготовка та організація експериментальних досліджень (1954–1960) – відзначився напрацюванням концептуальних засад забезпечення матеріальних потреб працівників колективних господарств України, проведенням експериментів із впровадження щомісячного грошового авансування і розробкою загальноновизнаних в СРСР рекомендацій за їх результатами. З'ясовано, що цей

доробок передував прийняттю Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 6 березня 1956 р. «Про щомісячне авансування колгоспників і додаткову оплату праці в колгоспах»;

3 період – пов'язаний з розробкою стратегії управлінських реформ у галузі сільського господарства та його інтенсифікації (1960–1984). Його визначальна суть – обґрунтування теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо посилення зв'язку оплати праці з кінцевими результатами через застосування акордно-преміальної системи, розробленої М. І. Нижнім у процесі аналізу розвитку форм оплати та її впровадження у вигляді гарантованого державою матеріального забезпечення. Названі положення використані у численних рекомендаціях науково-методичного характеру і збіглися в часі з прийняттям Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 16 травня 1966 р. № 372 «Про підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників у розвитку суспільного виробництва»;

4 період – введення форми колективного підряду та принципів госпрозрахунку в сільському господарстві (1984–1989) – йому властиве глибоке вивчення М. І. Нижнім проблеми оплати праці залежно від валового доходу в умовах масового запровадження колективного підряду із застосуванням прогресивно зростаючих розцінок, розробка рекомендацій з реалізації цієї системи для різних категорій працівників аграрної галузі. Напрацювання ученого співзвучні з Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 17 вересня 1986 р. № 1115 «Про вдосконалення організації заробітної плати і введення нових тарифних ставок і посадових окладів робітників виробничих галузей народного господарства», згідно з якою у названий період формування нових тарифних ставок і посадових окладів учений сприяв реалізації заходів, які гарантували стабільність фонду заробітної плати, забезпечували випереджаючі темпи зростання продуктивності праці порівняно з темпами зростання заробітної плати;

5 період – характеризувався консультаційною діяльністю професора з проблемних питань у галузі оплати праці в сільському господарстві України в умовах корінної перебудови економіки й управління агропромисловим комплексом (1989–2003). Напрацювання вченого знайшли відображення в прийнятій Постанові Ради Міністрів СРСР від 5 квітня 1989 р. «Про корінну перебудову економічних відносин і управління в агропромисловому комплексі країни», згідно з якою було рекомендовано формувати єдиний фонд оплати праці як залишок госпрозрахункового доходу за вирахуванням з нього засобів, спрямованих на розвиток виробництва, науки й техніки, соціальні потреби.

7. Аналізом наявних джерел, що відтворюють внесок М. І. Нижнього в аграрну економічну науку, встановлено, що найвагоміші його наукові здобутки пов'язані з дослідженням гарантованої оплати праці. Вчений обґрунтував рекомендації з впровадження щомісячного грошового авансування сільськогосподарських працівників при переході від трудовдя до грошової і гарантованої форми оплати праці, напрями посилення її зв'язку з кінцевими результатами через застосування акордно-преміальної системи. Особливе значення має цикл його праць з назвою «Гарантована оплата праці в колгоспах» у 1960-х рр.

З'ясовано, що в процесі вдосконалення вченим системи оплати праці в

колгоспах країни ним розроблено рекомендації щодо перебудови на принципово новій економічній основі оплати праці керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств залежно від валового доходу та рівня інтенсивності використання землі. У циклі його наукових і науково-прикладних праць вперше сформульовано ряд принципово нових положень концепції організації оплати праці в колективних господарствах, розкрито особливості дії закону розподілу за працею в різні періоди розвитку сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано актуальність циклу його робіт у частині методології та експериментально-практичної реалізації результатів досліджень у вітчизняній агроекономічній науці. У фундаментальній праці «Денежная оплата труда в колхозах» (Москва, 1961) автор глибоко розкрив закономірності розвитку систем і форм оплати праці сільськогосподарських працівників та їх матеріального стимулювання з часу заснування колективних господарств. Дослідник показав, що зародження нових форм оплати праці, їх удосконалення та розвиток повинні здійснюватися у тісній взаємодії з конкретними економічними умовами відповідного періоду. При цьому суб'єктивний вплив на прискорення впровадження форм, які не відповідають рівню розвитку економіки, є тотожним уповільненню розповсюдження прогресивних форм і веде до фінансово-господарської кризи.

Доведено, що окремі складові наукової спадщини професора М. І. Нижнього, а саме: узагальнення історичного досвіду виникнення й розвитку форм оплати праці сільськогосподарських працівників; реалізація експериментально-практичної моделі впровадження прогресивних форм оплати праці; обґрунтування теоретичних основ і практичних пропозицій щодо напрямів посилення зв'язку оплати праці з кінцевими результатами через застосування акордно-преміальної системи для колективного підряду; розробка механізму оплати праці на основі застосування прогресивних зростаючих коефіцієнтів; удосконалення розподільчих відносин для прогресивних форм колективного підряду; впровадження основаних на методах справедливого розподілу заробітку форм стимулювання праці стали теоретичною та методологічною основою розробки концепції в галузі оплати сільськогосподарської праці, подальшої стратегії розвитку вітчизняної аграрної економіки в цілому.

8. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» М. І. Нижній став одним із фундаторів відомої наукової школи економістів-аграріїв, створивши разом із академіками І. Н. Романенком, І. І. Лукіновим, докторами економічних наук О. А. Бугуцьким, І. Й. Дорошом, П. Г. Дубіновим, О. О. Сторожуком, науковий напрям з організації оплати праці. Серед учнів М. І. Нижнього академіки Національної академії аграрних наук України Ю. О. Лупенко й М. Й. Малік, доктори економічних наук М. М. Артеменко, В. В. Зіновчук, Н. В. Зіновчук, М. П. Поліщук, Л. П. Червінська, В. М. Шальнев, когорта кандидатів економічних наук: М. Х. Вдовиченко, Д. І. Дема, А. Г. Корчевський, В. А. Пулім та ін., які продовжили дослідження вчителя та передають запозичений у нього досвід своїм учням.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Чалаван В. А. Внесок М. І. Нижнього як здобувача (1954–1972 рр.) в аграрну економічну науку / В. А. Чалаван // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – К. : ПП «Вид-во «Гілея», 2015. – Вип. 96. – С. 103–108.

2. Чалаван В. А. Етапність формування наукового світогляду професора М. І. Нижнього (1916–2003) для потреб аграрної економіки / В. А. Чалаван // Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Держ. економіко-технол. ун-т транспорту ; гол. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2014. – Вип. 5. – С. 233–240.

3. Чалаван В. А. Індикатори наукової та професійної біографії професора Миколи Івановича Нижнього / В. А. Чалаван // Black sea. Scientific journal of Academic research : multidisciplinary journal. – Tbilisi, 2015. – Vol. 21, iss. 03. – P. 34–42.

4. Чалаван В. А. Науковий доробок М. І. Нижнього / В. А. Чалаван // Вісник аграрної історії : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, Нац. наук. с.-г. б-ка НААН. – К. – 2014. – Вип. 8–9. – С. 283–292.

5. Чалаван В. А. М. І. Нижній – організатор в галузі оплати праці аграріїв (1960-ті рр. ХХ ст.) [Електронний ресурс] / В. А. Чалаван // Історія науки і біографістика / В. А. Чалаван ; Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка. – 2015. – № 1. – Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-1/18.pdf>.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Чалаван В. А. Місце наукового доробку М. І. Нижнього в розвитку нормування аграрної праці на початку 1960-х років ХХ ст. / В. А. Чалаван // Modern scientific potential : materials of the XI International scientific and practical conference, 2015. – Vol. 13 : History. Music and life. – Sheffield : Science and education LTD. – S. 71–73.

7. Чалаван В. А. Науково-організаційна діяльність М. І. Нижнього (середина ХХ – початок ХХІ століть) / В. А. Чалаван // В. І. Сазанов – розбудовник вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та громадянин: матеріали круглого столу, 28 листоп. 2014 р., м. Полтава / М-во аграр. політики і продовольства України, Полтав. держ. аграр. акад., Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка НААН ; редкол. : В. І. Аранчій, В. А. Вергунов, О. П. Анікіна [та ін.]. – Полтава, 2014. – С. 68–70.

8. Чалаван В. А. Рецензування в галузі оплати праці в 2-гій пол. ХХ століття (історичний аспект) / В. А. Чалаван // Věda a technologie: krok do budoucnosti – 2015 : materiály XI mezinárodní vědecko-praktická conference (27 února – 05 března 2015 roku, Praha), 2015. – Díl 7 : Historie. Filosofie. Politické vědy. – Praha : Publishing House «Education and Science» s. r. o. – S. 3–5.

9. Чалаван В. А. Етапи організації оплати сільськогосподарської праці (70-ті рр. ХХ ст.) / В. А. Чалаван // Професор В. О. Поггенполь – учений, метеоролог, фенолог, кліматолог, викладач, інспектор Уманського училища

землеробства і садівництва: матеріали круглого столу, 18 верес. 2014 р., м. Умань / Нац. акад. аграр. наук України, Уманс. нац. ун-т сад-ва, Нац. наук. с.-г. б-ка НААН ; уклад. : В. А. Вергунов, Т. М. Підгайна, С. В. Нижник; наук. ред. В. А. Вергунов. – Умань, 2014. – С. 122–124.

10. Чалаван В. А. Київська військово-політична школа у житті професора М. І. Нижнього (1916–2003) / В. А. Чалаван // Історія науки і техніки в Україні : матеріали X Всеук. конф. молодих учених і спеціалістів, присвяч. 150-річчю з часу засн. Полтав. т-ва сіл. госп-ва, 28 трав. 2015 р., м. Київ / Нац. акад. аграр. наук України, М-во освіти і науки України ; Полтав. держ. аграр. акад. Нац. наук. с.-г. б-ка НААН [та ін.] ; редкол. : В. А. Вергунов, О. А. Анікіна, А. С. Білоцерківська [та ін.]. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – С. 173–175.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

11. Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» НААН ; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 110 с. ; портр.

АНОТАЦІЯ

Чалаван В. А. Діяльність професора М. І. Нижнього з розвитку вітчизняної аграрно-економічної науки (50-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України. – Київ, 2015.

Дисертаційна робота є системним науковим історичним дослідженням, у якому на основі аналізу комплексу репрезентативних джерел визначено основні теоретичні розробки й конкретний практичний внесок М. І. Нижнього в розвиток вітчизняної аграрної економіки та чинники формування наукового світогляду М. І. Нижнього як дослідника й особистості. Встановлено форми і методи співпраці безпосередньо М. І. Нижнього та очолюваних ним наукових колективів із сільськогосподарським виробництвом.

Висвітлено науково-організаційну та науково-просвітницьку діяльність вченого. Розвинуто сутність, характер й особливості системного забезпечення науково-історичних економічних досліджень. Поглиблено розуміння організаційно-забезпечуючих умінь і здібностей професора як організатора науки, керівника очолюваного ним наукового колективу на основі особистого прикладу та персональної відповідальності за виконання дорученої роботи.

У ході аналізу наукової спадщини видатного вченого економіста-аграрія М. І. Нижнього встановлено, що найбільш значимі наукові здобутки професора М. І. Нижнього пов'язані з таким напрямом його досліджень як гарантована оплата

праці. Розкрито обґрунтування ним рекомендацій з впровадження щомісячного грошового авансування сільськогосподарських працівників при переході від трудодня до грошової і гарантованої форми оплати праці, напрями посилення її зв'язку з кінцевими результатами через застосування акордно-преміальної системи та орієнтацію на валовий дохід.

На основі аналітико-синтетичного вивчення опублікованих та вперше уведених до наукового обігу архівних джерел, які відображають аспекти діяльності М. І. Нижнього, досліджено специфіку його роботи у різних напрямках науки й освітній галузі.

Ключові слова: М. І. Нижній, організація оплати праці в сільському господарстві, форми та системи оплати праці, гарантована оплата праці, категорії сільськогосподарських працівників.

АННОТАЦІЯ

Чалаван В. А. Деятельность профессора Н. И. Нижнего по развитию отечественной аграрно-экономической науки (50-е годы XX в. – начало XXI в.). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека Национальной академии аграрных наук Украины. – Киев, 2015.

Диссертация является системным научным историческим исследованием, в котором на основе анализа комплекса репрезентативных источников определены основные теоретические разработки и конкретный практический вклад Н. И. Нижнего (1916–2003) в развитие отечественной аграрной экономики и определены факторы формирования научного мировоззрения Н. И. Нижнего как исследователя и личности. Установлены формы и методы сотрудничества непосредственно Н. И. Нижнего и возглавляемых им научных коллективов с сельскохозяйственным производством.

Осуществлен историографический анализ, который показал, что трудоемкая научно-методическая деятельность и творчество Н. И. Нижнего сделали значительный вклад в развитие аграрной экономической науки и практики в 50-х годы XX – начала XXI в. При этом определено, что основные даты жизни и научные результаты в существующих публикациях освещены фрагментарно, вне внимания остались направления популяризаторской и просветительской деятельности ученого.

Установлено, что на формирование научного мировоззрения Н. И. Нижнего в период 1934–1954 гг. существенно повлияло обучение в Житомирском сельскохозяйственном институте, Киевском военно-политическом училище, Вечернем университете марксизма-ленинизма. Его организаторский талант обусловлен работой в партийных и государственных учреждениях, в народном хозяйстве Украины. Основное влияние на становление научных приоритетов оказали ученые экономисты-аграрии И. Н. Романенко, И. И. Лукинов и

А. А. Сторожук.

Исследованием выявлено, что Н. И. Нижний инициировал реорганизацию системы нормирования труда в Украине: Министерством сельского хозяйства УССР была создана государственная нормативная сеть, которая состояла из лаборатории по нормативам труда при УкрНИИЭОСХ, 5 зональных нормативно-исследовательских станций (Винницкой, Днепропетровской, Житомирской, Ивано-Франковской, Крымской) и их 20 нормативных пунктов в различных природно-экономических зонах.

Проанализированы динамика и изменения приоритетных направлений научной деятельности профессора Н. И. Нижнего. Установлено, что важным направлением деятельности ученого была репрезентация и популяризация достижений отечественной аграрно-экономической науки и практики в области оплаты сельскохозяйственного труда. Главными его достижениями на этом поприще является освещение на страницах периодических изданий, в частности, газеты «Колхозное село», которая стала центром помощи и популяризации знаний, методических и практических аспектов оплаты сельскохозяйственного труда, вопросов о введении гарантированной ее оплаты и авансирования в сельском хозяйстве.

По результатам историко-научного исследования предложена периодизация научно-организационной деятельности Н. И. Нижнего:

1 период – деятельность связана с решением организационных вопросов повышения эффективности деятельности сельскохозяйственных предприятий (1950–1954) – характеризовался исследованием показателей эффективности деятельности коллективных хозяйств, разработкой приблизительных норм выработки и расценок в трудоднях в колхозах и методических рекомендаций по дополнительной оплате труда в сельском хозяйстве;

2 период – подготовка и организация экспериментальных исследований (1954–1960) отличался наработкой концептуальных основ обеспечения материальных потребностей работников коллективных хозяйств Украины, проведением экспериментов по внедрению ежемесячного денежного авансирования и разработкой общепризнанных в СССР рекомендаций по их результатам;

3 период – связан с разработкой стратегии управленческих реформ в области сельского хозяйства и его интенсификации (1960–1984). Его определяющая суть – обоснование теоретических основ и практических рекомендаций по усилению связи оплаты труда с конечными результатами при применении аккордно-премиальной системы, разработанной Н. И. Нижним в процессе анализа развития форм оплаты, и ее внедрение в виде гарантированного государством материального обеспечения;

4 период – введение формы коллективного подряда и принципов хозрасчета в сельском хозяйстве (1984–1989) – глубокое изучение Н. И. Нижним проблемы оплаты труда в зависимости от валового дохода в условиях массового внедрения коллективного подряда с применением прогрессивно растущих расценок, разработка рекомендаций по реализации этой системы для различных категорий работников аграрной отрасли;

5 период – характеризовался консультационной деятельностью профессора по

проблемным вопросам в области оплаты труда в сельском хозяйстве Украины в условиях коренной перестройки экономики и управления агропромышленным комплексом (1989–2003).

Проанализированы имеющиеся источники, которые воспроизводят вклад Н. И. Нижнего в аграрную экономическую науку. Установлено, что наиболее значимые его научные достижения связаны с исследованием гарантированной оплаты труда в сельском хозяйстве. Ученый обосновал рекомендации по внедрению ежемесячного денежного авансирования сельскохозяйственных работников при переходе от трудодня в денежной и гарантированной формах оплаты труда, направления усиления ее связи с конечными результатами при применении аккордно-премиальной системы. Особое значение имеет цикл его работ под названием «Гарантированная оплата труда в колхозах» (1962, 1967, 1968, 1969).

Результаты исследования показали, что в Национальном научном центре «Институт аграрной экономики» Н. И. Нижний стал одним из основателей известной научной школы экономистов-аграриев, создав научное направление по организации оплаты труда.

Ключевые слова: Н. И. Нижний, организация оплаты труда в сельском хозяйстве, формы и системы оплаты труда, гарантированная оплата труда, категории сельскохозяйственных работников.

ANNOTATION

Chalavan V. A. Scientific activity of Professor M. I. Nijniy for development of national agro-economics (50-s of the XX – beginning of the XXI century). – Manuscript.

Thesis for granting the Degree of Candidate in Historical sciences in specialty 07.00.07. – History of Science and techniques. – National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The thesis is a systematic scientific and historical research, which on the base of analysis of complex representative sources was identified the main theoretical insights and specific practical contribution of M. I. Nijniy into development of national agricultural economy and identifies the factors of formation of a scientific outlook of M. I. Nijniy as a researcher and personality. Forms and methods of cooperation of M. I. Nijniy directly and led by him research collectives of agricultural production in Ukraine.

Scientifically-organizational, scientific and educational activities of the scientist has been illustrated. The essence, nature and characteristics of the system support of scientific and historical economic research have been developed. Profound understanding of professor's organizational and providing skills and abilities as an organizer of science, head of research team led by him through personal example and personal responsibility for the performance of assigned work.

Through the analysis of the scientific heritage of an outstanding economist and agrarian scientist M. I. Nijniy has been found, that the most significant scientific achievements of Professor M. I. Nijniy are associated with the direction of his research as guaranteed payment for labor, being a coryphaeus of which, he substantiated

recommendations on the introduction of monthly cash advance of agricultural workers during the change from workday to money and guaranteed forms of payment for labor, directions to strengthen its relationship with the end results through the use of task-and-bonus plan.

On the base of analytic-synthetic study of published for the first time and introduced to scientific use archival sources, which represent aspects of M. I. Nijniy activities, the specifics of his work in various areas of science and education has been researched.

Keywords: M. I. Nijniy, organization of payment for labor in agriculture, forms and systems of payment for labor, guaranteed payment for labor, categories of agricultural workers.

Підписано до друку 22.10.15.
Формат 84x60/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 1,62. Обл.-вид. арк. 1,5.
Наклад 100 прим.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.
e-mail: info@tvoru.com.ua, [http://www.tvoru.com](http://www.tvoru.com.ua)